

1920 YILINDA ANKARA İLE İSTANBUL’U UZLAŞTIRMAK İDDİASIYLA KURULAN BİR İTTİFAK: MÜSALEMET İTTİFAKI

Ahmet Ali GAZEL*

ÖZET

Osmanlı Devleti büyük umutlarla girdiği Birinci Dünya Savaşı’nı kaybetmiş ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkese Antlaşması’nı imzalayarak savaştan çekilmiştir. Ancak İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarını nasıl paylaşılacakları konusunda tam bir mutabakat sağlayamadıkları için ateşkesin hemen ardından Osmanlı Devleti ile bir barış antlaşması imzalamamışlardır. Paris, Londra ve San Remo Konferanslarında hazırlanan ağır barış şartları 11 Mayıs 1920 tarihinde Paris’te Osmanlı heyeti başkanı Tevfik Paşa’ya verilmiş ve cevap için bir aylık süre tanımıştır.

Barış antlaşması ile ilgili olarak bu görüşmeler devam ederken eski Derişim Mebusu Lütfi Fikri Bey barış yapılma sürecinde herkesin birlik içinde hareket etmesini sağlamak gayesiyle bir birlik kurmak için harekete geçmiş ve 1920 Haziranı’nda Müsalemet İttifakını kurmuştur. İttifak Lütfi Fikri’nin de dâhil olduğu 12 kişi tarafından kurulmuştur. Nizamnameye göre, İttifak sulhun ülke açısından en az zararla imzalanmasını hedeflediği için barışın imzalanmasına kadar devam edecek, barışın imzasından sonra ise başka bir cemiyete dönüşebilecektir.

Lütfi Fikri Bey, Sevr Antlaşması imzaladıktan sonra ittifakın faaliyetlerini, belki antlaşmanın daha ehven şartlarda onaylanmasını sağlamak için İstanbul-Ankara arasında yapılacak bir görüşme ve uzlaşmaya yönlendirmiştir. Bu konuda Sadrazam Damat Ferit Paşa ile de görüşmüş, ancak bir sonuç alamamıştır. Zira Damat Ferit, İtilaf devletlerinin de istemesine rağmen Ankara ile görüşülmesine karşıdır. Zaten bu sebeple de İtilaf Devletleri’nin Padişaha baskısı sonucu 17 Ekim 1920’de sadrazamlıktan istifa etmiştir. Yerine Ankara ile uzlaşmak üzere Tevfik Paşa tayin edilmiştir. Tevfik Paşa, Ankara ile

*Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, agazel@aku.edu.tr

görüşmek için bir heyet gönderilmesine karar vermiştir. Bazı gazetelerin Lütfi Fikri'nin de heyette yer alacağına dair haberleri görülse de Lütfi Fikri bu heyette yer almamıştır. Bu tarihten sonra Müsalemet İttifakı'na dair bir habere rastlanmaktadır. Dolayısıyla Haziran 1920'de kurulan Müsalemet İttifakı'nın altı ay sonra Aralık 1920 yılında dağıldığı anlaşılmaktadır.

Lütfi Fikri Bey'in kurduğu Müsalemet İttifakı dönemin gazeteleri taranarak ortaya konacaktır. Zira diğer kaynaklarda konuya ilişkin bilgi bulunamamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müsalemet İttifakı, Lütfi Fikri, Sevr Antlaşması, Millî Mücadele.

THE ALLIANCE ESTABLISHED WITH THE CLAIM OF RECONCILING ANKARA AND ISTANBUL IN 1920: MÜSALEMET ALLIANCE

ABSTRACT

When the Ottoman Empire entered the war with great hopes, it lost its First World War and it withdrew from the war by signing the Treaty of Armistice on 30 October 1918. However, the Entente states did not sign a peace treaty with the Ottoman State immediately after the ceasefire because they could not reach a consensus on how to share the Ottoman lands. The severe peace conditions prepared in Paris, London and San Remo Conferences were given to Tevfik Pasha, the head of the Ottoman delegation, in Paris on May 11, 1920, and gave him a month to answer.

While these negotiations were continuing in connection with the peace treaty, Lütfi Fikri Bey, the former deputy of Dersim, acted in order to establish a unity in order to ensure that everyone acted in unity during the peace process and in 1920, he founded the Alliance of Unity. İttifak was founded by 12 people including Lütfi Fikri. According to the order, the Alliance would continue until the signing of peace since it aimed at signing the peace with the least damage for the country, and it might turn into another community after the signature of peace.

After signing the Treaty of Sevres, Lütfi Fikri Bey directed the activities of the alliance to a meeting and reconciliation between Istanbul and Ankara to ensure that the treaty was ratified in more favorable terms. He also met with Grand Vizier Damat Ferit Pasha on this subject but he did not get a result. Damat Ferit, despite the request of the Entente states against Ankara was opposed to negotiations. For this reason, he resigned from Grand Vizierhood on October 17, 1920 as a result of the pressure of the Sultan. Tevfik Pasha was appointed to reach a settlement with Ankara. Tevfik Pasha decided to send a delegation to meet with Ankara. Lütfi Fikri did not appear in the delegation even though some of the newspapers reported that Lütfi Fikri would be on the board. After this date, there is a story about the Müsalemet Alliance. Therefore, it is understood that the Müsalemet Alliance, which was founded in June 1920, was disseminated in December 1920 after six months.

The Müsalemet Alliance established by Lütfi Fikri Bey will be revealed by obtaining information from the newspapers of the period. No information on this subject can be found in other sources.

Keywords: Lütfi Fikri, Müsalemet Alliance, National Struggle.

I- Müsalemet İttifakı’nın Kurulması

Osmanlı Devleti büyük umutlarla girdiği Birinci Dünya Savaşını kaybetmiş ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması’nı imzalayarak savaştan çekilmiştir. İtilaf Devletleri Ateşkes Antlaşması’nın 7. maddesine dayanarak daha önceden yaptıkları gizli taksim antlaşmalarına göre kendi paylaşım paylarına düşen bölgeleri işgal etmeye başlamışlardır. Bunun yanında işgal ettikleri bölgeleri tamamıyla kendi hakimiyetleri altına almak için kendi aralarında barış görüşmelerine başlamışlardır. İlk toplantı 18 Ocak 1919 tarihinde Paris’te yapılmıştır. İtilaf Devletleri Paris Barış Konferansından sonra 12 Şubat-20 Nisan 1920 tarihleri arasında düzenledikleri I. Londra Konferansında Sevr Barış Antlaşması maddelerinin önemli bir kısmını karara bağlamışlardır. Bu konferansta anlaşma sağlanamayan konular ise 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında San-Remo’da düzenlenen görüşmelerde karara bağlanmış ve burada Sevr Antlaşması’na son şekli verilmiştir.¹

Hazırlanan barış antlaşmasının Osmanlı Devleti’ne tebliğ edilmesi için Osmanlı temsilcileri Paris’e davet edilmiştir. Osmanlı Devleti, 30 Nisan 1920 tarihinde Tevfik Paşa başkanlığındaki bir heyeti Paris’e göndermiştir. 11 Mayıs 1920 tarihinde barış şartları heyete bildirilmiş ve cevap için de bir aylık süre verilmiştir.²

Bu arada Damat Ferit Paşa başkanlığındaki heyet yeni barış önerisi yapmak için 17 Haziran’da Paris’e gitmiştir. Damat Ferit başkanlığındaki heyet antlaşma şartlarını hafifletilmesi için uğraşmışsa da bunda başarılı olamamıştır.³

İşte barış antlaşması ile ilgili olarak Osmanlı Devleti’nin cevabı beklenirken eski Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey barış yapılıma sürecinde herkesin birlik içinde hareket etmesini sağlamak gayesiyle bir ittifak kurmak için harekete geçmiştir. Lütfi Fikri Bey, ittifakın duyurusunu 2 Haziran 1920 tarihli gazetelerle ilan etmiştir.

Lütfi Fikri, “Aziz Vatandaşlarım” diyerek başladığı duyurusunda ülkenin çok kritik bir zamandan geçtiğini, zamanın fedakârlık zamanı olduğunu, bu dönemde vatan için ne yapılacaksa her birlikte yapılmasını ve şahsi ihtirasların

¹ Ahmet Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol*, Ankara, 2004, s. 115.

² Tolon, *age.*, s. 244.

³ Mustafa Turan, *Millî Mücadele’de Siyasi Çözüm Arayışları*, Afyon, 1999, s. 70.

ve siyasi ayrılıkların bir müddet için unutulması gerektiğini belirttikten sonra yapılacak barış antlaşmasının herkesin kabul ettiği bir şekilde olması gerektiğini ifade etmiştir. Zira ona göre herkes razı olmadan yapılacak bir antlaşma dâhili karışıklığa sebep olabilirdi:

“Aziz vatandaşlarım, bedbaht memleketimizin geçirmekte olduğu müthiş buhran hakkında uzun uzadıya söz söylemeyi zait görüyorum. Maruz olduğumuz tehlikenin mahiyetini elbette benim kadar cümleniz anlıyor ve takdir ediyorsunuzdur. Uğradığımız müthiş kasırgadan evvel en az zararlar çıkabilmeğimiz için hepimize ferdan azami bir fedakârlık terettüp ediyor. İhtirasat-ı şahsiyeyi unutmak, firkaçılık hislerinin fazla tesirinde kalmak şu zaman için hıyanet-i vataniye sayılabilecek bir hodkâmlıktır. Buna meydan vermeyelim. Ruhlarımızı geçirmekte olduğumuz tarihi anın ehemmiyet ve azameti nispetinde alâ edelim. Vatan ve millet namına ne yapılacaksa ne yapabilmek lazımsa bunu mümkünü'l husul bir ittihat ve vıfakın hattı azamisiyle yapmaya çalışalım.

Malumunuz olan müellim şerait-i sulhiyenin söylendiği veçhile inşallah tadil ve tahfifine imkân hâsıl olur. Olmadığı takdirde o vakit meseleyi dur ü dıraz-ı tetkik ve tamik etmeliyiz. Hiçbir ferdin bu babda infilaat-ı ruhiyesine hatta en meşru, makbul hissiyat-ı kalbiyesine fazla bağlanmaya mağlup olmaya hakkı yoktur. Düşünülmeli ki biz bugün her ne yapar isek yalnız kendimiz için değil bizden sonra gelecek torunlarımız, nesillerimiz için de yapmış olacağız. Olabilir ki bugün bizim ruhlarımızı fazla rencide eden bir sulhun adem-i kabulü atide gelecek nesillerimizi daha fazla mutazarrır edebilsin. Fakat yine olabilir ki bugün bizi bugünkü halimizde tatmin eden bir sulh ati için müthiş bir menba-ı felaket olsun. Binaenaleyh bu babda bir karar-ı kat'î ittihazından evvel pek çok düşünmeye, serinkanlılıkla düşünmeye, aelhusus aşk-ı vatandan başka hiçbir müessir ve amilin tesirinde kalmayarak düşünmeye mecburuz.

Kezalik yapılacak her şey bütün evlad-ı vatanın hatt-ı azami bir ittihat ve ittifakıyla yapılmalıdır. Sulhun kabul ve imzası lehinde istimal olunabilecek en büyük delil, memleketin şiddetle muhtaç olduğu sükûnun ancak bu sayede temin olunabileceği kavl ve iddiasıdır. Hâlbuki millet mütefikan sulha razı olmazsa şu hal âtiyen temin-i sükûnet etmek şöyle dursun bizi bunca mesaibden sonra bir de felaketlerin en müthişi olan harb-i dâhiliye sevk eder ki bundan sakınmak cümlemize farzdır. Sulh, ne

şeraitte yapılacaksa yapılınsın, herhalde bütün evlat-ı vatanın inzınam-ı reyiyile yapılmalıdır ki çok zamandan beri müştâki olduğumuz devre-i sükûna erebilelim”.

Lütfi Fikri Bey, vatanını seven bir kişinin böyle bir zamanda bir şey yapmadan duramayacağını da belirttikten sonra barış yapılıncaya kadar birlik ve beraberliği sağlayacak bir (İttifak-Lig) halinde birleşmeyi önermiştir. Bir hafta içinde alacağı tepkilere göre de bunu kurup kurmayacağına karar vereceğini söylemiştir. Bu ittifaka katılmak isteyenlerin hüviyet ve adresleriyle birlikte postayla başvurularını, ayrıca bu konuda farklı fikirleri olanların bu fikirlerini de yazmalarını istemiştir. Lütfi Fikri Bey, yeterli destek gelmesi halinde gerekli resmî başvuruları yaparak, bunu kamuoyuyla paylaşacağını ifade ettikten sonra açıklamasını bitirmiştir.⁴

Lütfi Fikri Bey'e ilk destek *İkdam* gazetesinden gelmiştir. *İkdam*'daki imzasız başmakalede Lütfi Fikri'nin bu girişimi memnuniyetle karşılanmış ve başarılı olması temenni edilmiştir.⁵

Lütfi Fikri Bey'in Haziran ortalarında hazırlıklarını tamamladığı anlaşılmaktadır. *Jurnal Doryan* gazetesinin 16 Haziran 1920 tarihli nüshasında Lütfi Fikri'nin eski Maarif Nazırı Sait Bey, Hurşit Paşa, Amasya eski Mebusu İsmail Hakkı Paşa ve eski Adliye Nazırı Sıtkı Bey'in de içinde bulunduğu 12 kişilik yönetim kurulunu oluşturduğu belirtildikten sonra “Lütfi Fikri Bey(in) herkes(in) kanaat-ı şahsiyesini muhafaza etmekle beraber sulhun imzasına kadar fırkalar arasındaki husumetten vazgeçilmesini arzu” ettiği belirtilmiş ve Lütfi Fikri'nin “bu hususta Anadolu'ya teklifatta bulunmak niyetinde” olduğu da kaydedilmiştir.⁶

Haziran ortalarında çalışmalarını tamamlayan Lütfi Fikri Bey, 23 Haziran 1920 tarihli gazetelerde Müsalamet İttifakı adını verdiği birliğin nizamnamesini yayımlamıştır. İttifak 12 kişi tarafından kurulmuştur. Bunlar eski Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey, eski Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa, eski Adliye Nazırı İsmail Sıtkı Bey, Yazar Asaf Muammer Bey, Müteakid Miralay Tevfik Paşa, eski Trabzon Mebusu Hasan Bey, Birinci Ferik Hurşit Paşa, eski ikinci

⁴ “Enzâr-ı Millete”, **Alemdar**, 2 Haziran 1336, s. 2; **İleri**, 2 Haziran 1336, s. 3; **İkdam**, 2 Haziran 1336, s. 1.

⁵ “İnşikak, İttihad”, **İkdam**, 3 Haziran 1336, s. 1.

⁶ “Lütfi Fikri Bey'in Faaliyeti”, **Vakit**, 920, 16 Haziran 1336, s. 2.

Mabeyinci Reşit Bey, mirilivalkıtan müteakid Sermed Bey, eski Maarif Nazırı Sait Bey, Rodoslu Şevket Bey ve Tüccar Murtaza Bey'dir.

Nizamnameye göre ittifakın maksadı "İttifak sulh meselesinden her ne yapılacaksa bunun bir vifak ve muhalasat-ı tamme içinde milletçe müttefikan yapılmasını temin etmek istediğinden şerait-i sulhiyenin son ve kat'i şeklinde bize tebliği anına kadar bil-cümle efrad-ı milletin bu babdaki nokta-ı nazarları arasında bir vahdet ve tecanüs-i tam husule getirmeye" çalışmak olarak açıklanmıştır (Madde 1).

İttifak, birinci madde de belirtilen maksadını gerçekleştirmek için meşru bütün vasıtaları kullanarak merkezi hükümet, payitaht ve diğer vilayetlerin ahali ile temaslarda bulunacak ve bunların barış ile ilgili görüş farklılıklarını ortadan kaldırmaya çalışacaktır (Madde 2).

İttifak, memleket için en az zararla barış imzalanmasını hedeflediği için barışın imzalanmasına kadar devam edecek, barışın imzasından sonra ise 10. madde dairesinde yapılacak bir toplantı sonunda başka bir cemiyete dönüşebilecektir (Madde 3).

İttifakın on iki kurucu ile birlikte 11 ve 13. maddeler ahkâmınca kaç kişi olursa olsun ittifaka katılacak üyelerden oluşan bir idare meclisi olacaktır. İdare meclisi üyeleri ilk toplantılarında gizli oyla ve adi çoğunlukla içlerinden birini reisliğe, bir diğerini ikinci reisliğe, üçüncü bir kişiyi de vekil-i idari olarak seçecektir (Madde 4).

İdare meclisinde kurucu üyeler arasından boşalma olursa gizli adi çoğunluk oyla ittifak üyelerinden bir kişi seçilecektir (Madde 5).

Kurucu üyelerin çoğunluğu hazır bulunmadıkça idare meclisinin toplantısı geçerli olmayacaktır. Kararlar, toplantıya katılan üyelerin salt çoğunluğuyla alınacaktır. İdare meclisi, en az haftada bir defa toplanacak ve idari vekilin önemine binaen görüşülmesini istediği konular hakkında karar verecektir (Madde 6).

Yirmi yaş üzeri her Osmanlı vatandaşı bizzat veya yazılı olarak başvurarak ittifaka üye olabilecektir. İttifaka dâhil olmak her Osmanlı vatandaşının hakkıdır. Ancak ittifak üyelerinden biri hakkında sui şöhret veya daha ağır sebepten dolayı bir suçlama olursa o kişinin ittifakta kalıp kalmamasına seçilecek üç kişilik komisyon tarafından karar verilecektir (Madde 7).

İttifaka dâhil olacıklardan ittifakın zaruri ihtiyaçlarında kullanmak üzere ilmühaber mukabilinde elli kuruluş giriş ücreti alınacaktır (Madde 8).

İttifakın merkezi İstanbul'dadır. Taşradan ittifaka dâhil olmak isteyenler yazılı olarak vekil-i idareye başvuracaklardır (Madde 9).

Gerektiği durumlarda, İstanbul'un içinde bulunduğu olağanüstü durumun müsaadesi nispetinde, ittifakın bütün üyeleri idare meclisi tarafından içtima-ı umumiye davet edilecektir. İdare meclis reisinin başkanlığında yapılacak bu gibi toplantılarda idare meclisinin geçmiş faaliyetleri hakkında bilgi verilecek ve idare meclisinin genel kurula arzına gerek gördüğü konular hakkında karar verilecektir (Madde 10).

İstanbul'da neşredilen günlük gazetelerden ittifaka dâhil olanlar idare meclisinde birer temsilci buldurmaya hakkı olacaktır. Taşra gazeteleri hakkında ise 9. maddenin ruhu dairesinde idare meclisince ayrıca karar verilecektir (Madde 11).

İttifak, fırkalar üstü ve vatanseverlikle kurulduğu için bir kişinin daha önce bir siyasi fırkaya girmesi ittifaka girmesine engel teşkil etmeyecektir (Madde 12).

Siyasi fırkalar ittifaka iştirak etmek isterlerse her fırka idare meclisinde oy hakkına sahip ikişer temsilci bulundurabilecektir (Madde 13).⁷

İttifak resmen kurulduktan sonra idari meclisi hızlı bir şekilde toplantılar yaparak yol haritasını belirlemeye çalışmıştır. Öncelikle Lütfi Fikri Bey başkan seçilmiştir. İkinci başkan ve idari vekilin kimler olduğu hakkında net bir bilgi bulunamamıştır. Bunun yanında ittifaka kaç kişinin katıldığı da tespit edilememiştir. Ancak Lütfi Fikri, 1925'te İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken yüzün üzerinde mektup aldığını söylemiştir.⁸ İttifak adına genelde resmî açıklama yapılmadığı için İttifakın görüşleri ve aldıkları kararlar ancak ittifakın reisi Lütfi Fikri Bey'in gazetelere yaptıkları açıklamalardan takip edilebilmektedir.

Lütfi Fikri Bey, ilk röportajı *Vakit* gazetesine vermiştir. Lütfi Fikri bu röportajda, ittifakın ilan edilen nizamname gereğince yapılacak barış antlaşması için milletin fikir ve temayüllerini bir noktada birleştirerek bir birlik temin etmek gayesinde olduğunu ifade ettikten sonra Osmanlı Devleti'ne sunulan

⁷ **Alemdar**, 23 Haziran 1336, s. 2; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, II**, İstanbul, 1999, s. 549-550.

⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 1485, 28 Temmuz 1341, s. 1-2.

barış antlaşması maddeleri ile bir birlik oluşturmanın mümkün olmadığını dile getirmiştir. Lütfi Fikri Bey, bu birliğin ancak toprak bütünlüğünün temin edildiği bir antlaşma ile vücuda getirilebileceğini belirtmiştir. Lütfi Fikri, İtilaf Devletleri'nin barış şartlarında Osmanlı lehine değişiklik yapmaları durumunda bu birliği oluşturabilme ümitlerinin artacağını söylemiş ve “bugünkü vaziyete göre İzmir ve Türkiye'nin terki esasları karşısında bir ittifak vücuda getirmek kabil olabilir mi?” diye sormuştur.

Muhabirin “Anadolu'daki cereyanlara karşı ittifakın nokta-i nazarı nedir?” sorusuna “Kuva-yı Milliye'nin birçok noktalarda mahiyeti tezahür etmiştir. Muahede-i sulhiyede makul kısmın kabul edeceği tarzda tadilat icra edilecek olursa o zaman nokta-i nazarlar arasındaki ihtilaf bu sebepten zail olmasa da herhalde tenakus edecektir. Makul şeraiti kabul etmeyip de müfrit metalabitta ısrar edilecek olursa o zaman bunun ne gibi esbab taht-ı tesirinde vücuda geleceğini araştırmak lazım gelir” şeklinde olmuştur.⁹

Muhabir birliğin faaliyetlerini sorunca Lütfi Fikri Bey, birliğin üye sayısını artırmaya çalıştığını, zira maksatlarına ulaşmak için olayların gelişmesine beklemekten başka bir şey yapamadıklarını söylemiştir. Lütfi Fikri, o ana kadar birliğe katılmak isteyenlere dair oldukça çok mektup aldığını da belirtmiş ve aydınların topluca ittifaklarına iltihak ettiklerini¹⁰ söylemiştir. Bunun yanında İşçi ve Sosyalist Fırkasının da iki temsilci göndererek ittifaka iştirak ettiğini söylemiştir. Hürriyet ve İtilafla ise ancak telefonda görüştiklerini açıklamıştır.¹¹

Lütfi Fikri Bey bir gün sonra *Jurnal Doryan* gazetesine röportaj vermiştir. Burada da bir gün önceki görüşlerine benzer görüşler dile getirmiştir. İttifak dâhilinde faaliyet göstereceklerini belirttikten sonra “hal-i hazırdaki müşkülât nazar-ı dikkate alınırsa bundan fazla bir şey yapamayacağımız derhal anlaşılır” diyecektir.

Lütfi Fikri, teklif olunan barış şartlarının maksatlarına ulaşmalarına bir engel teşkil ettiğini dolayısıyla “son harbin tevellüd eylediği netayiç ile şerait-i sulhiye-i hazıra arasında kalan” cemiyetlerinin ileriye bir adım bile atmasının mümkün olmadığını ifade etmiş ve daha sonra “Anadolu'dan İzmir ve

⁹ Cevaptan önceki dört satır sansürce çıkarılmıştır.

¹⁰ “Lütfi Fikri Bey”, *İleri*, 887, 4 Temmuz 1336, s. 1.

¹¹ “Müsâlemet İttifakı Mesaisine Devam Ediyor”, *Vakit*, 933, 2 Temmuz 1336, s. 1.

Trakya’yı koparan bir sulha karşı ahaliye ne gibi bir tavsiyede bulunabiliriz? Çünkü ortada ittifadın istinat edeceği hiç bir şey kalmamaktadır” demiştir.

Bunun üzerine muhabir “O halde faaliyetinizin sahası nedir?” diye sorunca olayların gelişimine göre hareketlerini belirlediklerini, zira maddi ve manevi her vasıttan mahrum olduklarını kaydetmiştir. Lütfi Fikri, maddeten Anadolu ile temas edememekten şikâyet ederken, manevi açıdan itilaf için müsait bir zemin olmamasından şikâyet etmiştir.

Lütfi Fikri, bazı kişilerin ittifakın “müfrit milliyetperverlerle” uyuşacağını iddia ettiklerini belirttikten sonra bu iddiaya da şöyle cevap vermiştir: “Biz Anadolu’daki hükümeti tesis edenlerin kâffesiyle itilaf kabil olduğunu iddia etmiyoruz. İhtimal ki müfritler bizi dinlemezler. Şüphesiz ki bu hal bizi nevmidiye düşüremez. Anadolu’da daha pek çok münevver ve mutedil zevat vardır. Biz onlarla görüşeceğiz. Fakat bugün mesele bambaşka şekildedir. Yalnız hareket-i askeriye cereyan ettiği bir zamanda müzakerat-ı siyasiyenin cereyanı mümkün değildir”.

Lütfi Fikri Bey, bir Türk olarak Ankara’nın verdiği mücadelenin de başarısız olmasını istemesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir: “Mümkün müdür ki bizimkilerin inhizâmını arzu eden bir Türk olsun? Türk olduğumuz için ben bile bizzat cepheye giderek memleketin müdafaasına iştirak etmek istiyorum. Fakat arzumuzun tahakkuk etmesi için hukukumuzu ihlal edecek tehditlerin bertaraf olması lazımdır. Hazırdaki müşkülata rağmen cemiyetimiz günden güne tezayüd etmektedir. Emin olunuz ki memleketin istikbalini tehdit eden vakayi araladıkça itilaf daha ziyade mümkün olacaktır”.¹²

Daha sonradan yapılan haberlerden anlaşıldığına göre, Lütfi Fikri daha ittifak kurulur kurulmaz gizli bir şekilde İstanbul hükümetinden Ankara’yla görüşmek için izin istemiş, ancak bu izni alamamıştır.¹³

II- İttifakın Sevr Antlaşması’nın İmzalanmasından Sonraki Faaliyetleri

Lütfi Fikri Bey, barış şartları müzakere edilirken bütün Osmanlıların birlik içinde hareket etmesini sağlamak için kurduğu cemiyetin faaliyetlerini sürdürürken Sevr Antlaşması imzalanmıştır.

¹² “Lütfi Fikri Bey”, **İleri**, 887, 4 Temmuz 1336, s. 1.

¹³ “Müsalemet İttifakının Tavassut İstirhamı”, **Vakit**, 1005, 26 Eylül 1336, s. 1; **İleri**, 966, 26 Eylül 1336, s. 1; **Dersaadet**, 26 Eylül 1336, s. 1.

Paris Barış Konferansı'nda barış için tebliğ edilen ve cevap için bir ay süre verilen şartlar oldukça ağırdı. Osmanlı Devleti bu şartların biraz yumuşatılmasını istemiştir. Bunun yanısıra bu süre içerisinde Müttefik devletler arasında da bazı anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bunun üzerine Müttefik devletlerin temsilcileri bu konuları tartışmak için Hytte ve Spa'da birer konferans düzenlemişlerdir. 20 Haziran 1920 tarihinde yapılan Hytee Konferansında Ankara'nın da anlaşmayı kabul etmesini sağlamak için Yunan askerlerinin Anadolu içlerine ilerlemesine karar verilmiş ve Yunan Birlikleri 22 Haziran 1920 tarihinde taarruza geçmiştir. Yunan kuvvetlerinin kısmi başarıları üzerine Müttefik Devletler Osmanlı Devleti'nin barış şartlarının hafifletilmesi yönündeki taleplerini 7 Temmuz 1920 tarihinde yaptıkları Spa Konferansı'nda reddetmişlerdir. Osmanlı delegelerine de barış imzalamak veya reddetmek üzere 27 Temmuz 1920 tarihine kadar süre tanımışlardır. Bunun üzerine konu İstanbul'da toplanan Saltanat Şurasında tartışılmıştır. Yapılan oylamada Topçu Feriki Rıza Paşa dışında herkes anlaşmanın imzası yönünde oy kullanmıştır. Neticede Osmanlı Devleti adına Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis Beylerden oluşan bir heyet tarafından 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması imzalanmıştır.¹⁴

Antlaşmanın imzalanması Müsalemet İttifakı'nın politikasında değişikliğe neden olmuştur. Zira nizamnamenin birinci maddesine göre barış antlaşmasının imzalanmasıyla ittifakın kurulma gayesi de sona ermiştir.

Lütfi Fikri Bey, bu yeni durum sonrası *Vakit*'e yaptığı açıklamada, müsalemet kadar “meşruiyete” ve “kanun fikrinin” gelişmesine de ihtiyaç bulunduğunu belirttiikten sonra bunu sağlayabilmek için cemiyetlerini (Müsalemet ve Meşruiyet İttifakı) şekline dönüştürerek memleket için daha yararlı bir hale getirmek niyetinden olduklarını ifade etmiştir.

Lütfi Fikri, *Vakit* muhabirinin “Memlekette vatan ve millet gayesi etrafında şu anda bir vahdet tesisi mümkün görülüyor mu?” şeklindeki sorusuna ise “Buyurduğunuz vahdetin en ameli esbab-ı teminini müsalemet ve meşruiyette görüyorum. Fazla nefsanîyetler, garazkârlıklar, şahsiyat bir tarafa bırakılırsa bütün mücadelat ve mücahedat-ı siyasiye meşru ve kanuni bir şekil ve surette cereyan ederse ve hükümet de bütün muamelatını kanuna tevfiik etmek için büyük bir endişe gösterirse buyurduğunuz vahdet -lüzumu olduğu

¹⁴ Tolon, a.g.e., s. 115-247; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, III, Ankara 1991, s. 173.

derecede- pek çabuk husule gelir fikir ve kanaatindeyim” şeklinde cevap vermiştir.¹⁵

Lütfi Fikri Bey, Sevr Antlaşması imzaladıktan sonra ittifakın faaliyetlerini daha çok İstanbul-Ankara arasında yapılacak bir görüşme ve uzlaşmaya yönlendirmiştir. Lütfi Fikri’nin uzlaşmadan anladığının Anadolu hareketinin durdurularak Sevr’i kabul etmesini sağlamak olduğu anlaşılıyor. *Akşam* gazetesinde gönderdiği mektupta bunu açıkça dile getirmiştir: “Düvel-i muazzama Anadolu’nun serian teskinini ister, onun tarzına karşıdır. Biz Anadolu’yu teskin edelim, sulh muahedesiyle vuku bulan bil-cümle taahhüdümüzü namuskarane ifa edelim, düvel-i muazzamanın aradığı budur. Kaldı ki Anadolu teskin edilmedikçe Yunan ordusu daha ileri gitse de terhisine asla imkân bulunmaz. Binaenaleyh bittahsis Yunanistan hükümeti Anadolu’nun bir an evvel teskini ile son derecede alakadar ve buna taraftar olması lazım gelir”.

Lütfi Fikri, Müsalemet İttifakı’nın asıl faaliyetinin ise Anadolu meselesinin teskininden sonra olduğunu yazmıştır: “(Müsalemet ve Meşruiyet İttifakının) asıl faaliyeti Anadolu’nun teskininden sonradır. Anadolu meselesi ise hiç ihmal kabul etmez bir maddedir. Fakat bir madde-i müstacile hükmündedir. Onu ancak hükümet hal edebilir, bu babda (Lik) suretiyle bir şey yapmaya imkân yoktur”.¹⁶

Lütfi Fikri’nin ittifakın gagesini Ankara ile görüşmeye yönlendirmesi aslında o sıralarda İtilaf devletleri temsilcilerinin de üzerine yoğun tartışmalar yaptıkları bir meseleydi. Zira İtilaf devletleri Sevr Antlaşması’nın onaylanması konusunda şüpheye düşmüşlerdi. İstanbul’da bir parlamento yoktu. Ankara’daki Mecliste antlaşmayı onaylamayacağını açıklamıştı. Damat Ferit’in Ulusal direnişi her türlü yöntemi kullanarak bastırmaya çalışması da mümkün görünmüyordu. Diğer taraftan İtilaf Devletleri açısından bir başka mesele de antlaşmanın onaylanmasından sonra uygulanıp uygulanmayacağı ve ulusal hükümetin bunu kabul edip etmeyeceğiydi. Bu nedenle Ankara’nın içinde olmadığı bir çözüm yolu mümkün gözükmeyişi için diplomatik girişimler Ankara’ya göre düzenlemeliydi. Dolayısıyla İstanbul’daki Yüksek Komiserler 30 Temmuz 1920’de “Kemalist şeflerin hareketlerinde ısrarları halinde, Müttetiklerin ve özellikle Yunan ordusunun yürüyüşe geçmesinin, İstanbul’un elden çıkmasının ve nihayet Türkiye’nin ortadan kalkmasının kaçınılması

¹⁵ "Müsalemet İttifakı", *Vakit*, 980, 1 Eylül 1336, s. 1.

¹⁶ "Lütfi Fikri Bey’in İzahatı", *Vakit*, 982, 3 Eylül 1336, s. 1.

imkânsız olacağını bu şeflere” anlatmak üzere bir Osmanlı heyetinin Anadolu’ya gönderilmesi gerektiğini kendi hükümetlerine bildirmişlerdir. Ayrıca bu durumun Osmanlı Devleti’ne de tavsiyesi edilmesini istemişlerdir.¹⁷

İtilaf devletlerinin istekleri doğrultusunda Anadolu’ya bir heyet gönderilerek “Harekat-ı Milliye’nin yine nasihatle durdurulmaya çalışılması” düşüncesi kabinede tartışmalara neden olmuştur. Çoğunluk kabul etmesine rağmen Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ile Ticaret ve Ziraat Nazırı Cemal Bey itiraz etmiştir. Sadrazam Damat Ferit Paşa da Ankara ile pazarlığa girilmemesini ve işin kuvvetle halledilmesini istemiştir.¹⁸ Neticede İtilaf Devletleri, en yakın adamları olan Damat Ferit Paşa’yı gözden çıkararak 24 Eylül’de Anadolu’ya bir heyet gönderilmesine karar vermişlerdir.¹⁹

İşte İtilaf Devletleri arasında ve kabine içinde Anadolu’ya bir heyet gönderilmesi tartışılırken Lütfi Fikri 25 Eylül’de *Vakit* gazetesine gönderdiği açıklamada, uzlaşmak için Ankara’yla temas kurmasına izin verilmesini talep etmiştir:

“Payitaht ile Anadolu arasında husul bulmuş ve gün geçtikçe mehaliki artarak hafazanallah zavallı memleketimiz için bir daha altından kalkılmayacak kadar vahim bir musibet halini almak istidadını göstermiş olan iftirak-ı vakayii ref ve izalesi için bir buçuk ay mukaddem tavassut istirhamında bulunmuştuk. Marûlbeyan müracaatımızdan şimdiye kadar bir netice hâsıl olmadı. Hâlbuki buhran-ı vaki zail olmadıktan başka bilakis her gün daha ziyade vahim bir şekil alıyor. Bütün Osmanlıların kalbini dilhun etmekte olan şu hal-i müessifenin temadisini elbette hükümet-i seniyye de arzu etmez. Anadolu’dakiler hakkında tekrar bir aff-ı ali neşr ve ilanının hükümetçe musammem olduğu haberi millet arasındaki iftirakın bir an evvel ref ve izalesi hakkında vaki olan teşebbüsümüzü bir kere daha tekrara cesaret verdi. Heyetimiz, Eksleben Mülakatı neticesinde neşredilen beyannamenin böyle bir tavassut teşebbüsü için haricen pek müsait bir zemin ihzar ettiği zan ve kanaatindedir.

Diğer taraftan mademki hükümet-i seniyyede büyük bir kiyaset ve hamiyet göstererek ve Anadolu’nun teşkil tarikiyle temin-i sükûna teşebbüste arada akacak kanların yine Türk kanı ve çignenecek toprakların yine Türk toprağı

¹⁷ Oğuz AYTEPE, “Milli Mücadelede Bilecik Görüşmesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 33-34, Kasım 2004, s. 24-25.

¹⁸ Tansel, *a.g.e.*, s. 183-184.

¹⁹ AYTEPE, *a.g.m.*, s. 24-25.

olacağını nazar-ı dikkate alarak evvel emirde bir kere daha af ve atufet siyaseti tecrübesine mütemayildir, o halde şu af ve atufet siyasetinin gereği gibi velud ve feyyaz olabilmesini temin etmek için istirham-ı vakıamızı tekrar ile Anadolu’dakilerle heyetimiz arasında acilen bir temasın husulüne hükümet-i seniyyece müsaade buyrulmasını temenni ediyoruz. Anadolu’dakilerin ne istedikleri ve ne şerait dairesinde kendilerinin sükûn ve müsalemete ircaı mümkün olabileceği ancak böyle bir temas neticesinde anlaşılabilir. Evvel emirde onların muzmirleri malum olmadıkça ve nokta-i nazarlar arasında bir zemin-i itilaf bulunmadıkça istihzarat-ı evveliyemiz bir af teşebbüsünün de akamete mahkûm kalması ihtimalini pek varid buluyor ve bundan tedhiş ediyoruz. Muvacehe-i millette vuku bulan şu istirham-ı hazıramızı hükümeti seniyenin lafzen ve atufen nazarı dikkate alarak icrayı icabına müsaade buyuracaklarından kuvviyyen ümitvarız.”²⁰

Vakit gazetesinde yapılan yorumda, Lütfi Fikri Bey’in Ankara’yla temas kurmak için bir buçuk ay önce izin istediğini, ancak bunu o zaman hükümet nezdinde gizli yaptığını, zira o tarihte Yunanlıların İtilaf Devletleri’nin desteği ile Anadolu’da işgal girişiminde bulunduğunu, bunun da İtilaf Devletleri’nin Anadolu hareketini kuvvetle bastırmak yolunu tercih ettiğini gösterdiğini, ancak İtilaf Devletleri’nin politikalarında değişmeler olduğunu, Fransa ve İtalya’nın Ankara ile anlaşmak cihetine gitmek istediklerini açıkladıklarını, İngiltere’nin de bunu desteklediğinin anlaşıldığını belirtildikten sonra Anadolu meselesinin barış ve sükûn içinde halledilmesi için geçici ancak önemli bir zaman kazanıldığı ifade edilmiştir. Gazete, Müsaemet İttifakı’nın bu fırsatı değerlendirmek için hükümete başvurduğunu yazdıktan sonra şöyle devam etmiştir:

“Müsalemət İttifakı, devletlerin müsaadesinden bilistifade bir kere daha tecrübe edilmek istenilen af ve atufet siyasetinin temin-i maksat edebilmesi için evvel emirde Anadolu’ya bir heyet-i mutavassıta izam edilmesi lüzumuna kani bulunmaktadır: “Anadolu’dakiler ne istiyorlar? Hangi gayeye hizmet ediyorlar? Bunlar sükûn ve müsalemete avdet için ne gibi şerait dermeyan ediyorlar?” Müsaemet İttifakı işte her şeyden evvel bu cihetlerin tahfifini zaruri addetmekte ve “Anadolu’dakilerin muzmirleri malum olmadıkça ve nokta-i nazarları arasında bir zemin-i itilaf bulunmadıkça istihzarata-ı evveliyemiz bir

²⁰“Müsalemət İttifakının Tavassut İstirhamı”, *Vakit*, 1005, 26 Eylül 1336, s. 1; *İleri*, 966, 26 Eylül 1336, s. 1; *Dersaadet*, 26 Eylül 1336, s. 1.

af teşebbüsünün akamete mahkûm kalması ihtimalini” pek varit bularak bundan tedhiş etmektedir”.²¹

Lütfi Fikri’nin bu teklifine itiraz Ali Kemal’den gelmiştir: “... bir yanda Lütfi Fikri Bey bir teranedir tutturdu. Anadolu’ya gitmek, Mustafa Kemal ile itilaf müzakerelerine girişmek teklifinde bulunuyordu. Pek devrendişane bulmadığımız, kârdan ziyade zarara badi olacağına kanaat ettiğimiz bu hareketin neticelerini şimdiden arz etmek isteriz. Ta ki vakt-i merhunu gelince halden atiyi keşfettiğimiz teslim edilsin, bu sözlerimiz lütfen hatıra getirilsin.

Lütfi Fikri Bey böyle bir memuriyet-i mahsusa ile Ankara’ya gidince, Salih Paşa’nın Amasya seyahatinde olduğu gibi, Mustafa Kemal’in ve hempalarının bir Anadolu tabiriyle ayranları şişer, dolap tezviri daha kuvvetle döneceği için fukara-yı ahaliye tagallüpleri artar. Haydi, bir hüsnü neticeye, bir ittifak-ı memule hürmeten, bu zavallı vatani kurtarmak için yolsuzluklara dinsizliklere ehemmiyet verilmesin. İşte bu hakikatleri şimdiden nazar-ı ibrete döküyoruz”.²²

Alemdar gazetesi de Lütfi Fikri’nin Ankara ile görüşülmesi fikrine karşı çıkmıştır. *Alemdar*’da Refii Cevat, Anadolu hareketinin bir kurtuluş hareketi değil, bir İttihatçılığın yeniden ihyası meselesi olduğunu belirttiikten sonra, Meşrutiyet döneminde İttihatçılarla en çok mücadele eden Lütfi Fikri’nin bu işe soyunmasını anlamadığını yazmıştır.²³

Bazı gazetelerde de Lütfi Fikri Bey’in Ankara ile anlaşılmasını istemesi İttihatçılığın yorulmuştur. Lütfi Fikri Bey bunu net bir şekilde yalanlamıştır: “Bazı fena fikirli adamlar cemiyetimizin İttihatçılıkla malul olduğunu söylüyorlar. Fakat bizi ıskat etmeye çalışanlar meyanında bu cemiyetin meşum zihniyetine bizim kadar mücadelede bulunmuş acaba kaç kişi vardır? Esasen bu ithamat beni dıçar-ı hayret eylemez. Benim için artık ne İttihatçı ve ne İtilafçı vardır.²⁴ O zamanlar geçmiş ve tarihe gömülmüştür. Münakaşat-ı şedide ekseriya böyle hatalar tevlit ederler. Ben yalnız bir tehlike-i vahimeye maruz bulunan vatani görüyorum. Buna acilen muavenet eylemek lazımdır”.²⁵

²¹ “Tavassut İstirhamı”, **Vakit**, 1006, 26 Eylül 1336, s. 1.

²² Ali Kemal, “Tarihin Tekrarı”, **Peyam-ı Sabah**, 27 Eylül 1336, s. 1.

²³ Refii Cevat, “Lütfi Fikri Bey’in Teşebbüsü”, **Alemdar**, 2954, 11 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

²⁴ Lütfi Fikri daha 1912 yılında yazdığı yazıda İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilaf ile ilişkisinin kalmadığını artık meşrutiyet için çalışacağını ifade etmiştir. Lütfi Fikri, “Meşrutiyet Paşa İçin!...”, **Tazminat**, 405, 20 Kanun-ı evvel 1328, s. 1.

²⁵ “Anadolu Hakkında Lütfi Fikri Bey’in Beyanatı”, **İkdam**, 6 Teşrin-i evvel 1336, s. 2.

Vakit’e yaptığı açıklamadan anlaşıldığına göre Lütfi Fikri, gazetelerde yaptığı bu açık teklif sonrası Sadrazam Damat Ferit Paşa’ya resmen başvuruda bulunmuştur. Ancak o sırada kabinede meydana gelen değişiklikleri göz önüne alarak biraz beklemeyi uygun görmüş, bununla beraber birkaç gün sonra sadrazamla görüşme talebini yinelemeye karar vermiştir.

Lütfi Fikri, hükümete müracaat edilmeden de Ankara ile temas kurulabileceği yönündeki görüşlere ise katılmadığını ifade etmiştir: “Bu kat’iyen olmazdı. Bir defa hükümetin müsaadesi olmaksızın Anadolu’dakilerle temasa imkân bulunamaz. Farz-ı mahal olarak hükümetin müsaadesi olmaksızın bir temas husulü mümkün olsa bile böyle bir teşebbüsten ne faide hâsıl olabilir”.

Lütfi Fikri Bey, Ali Kemal’in Müsalamet İttifakı’nın Ankara ile görüşme talebiyle Salih Paşa’nın Amasya görüşmesini karşılaştırmasını ise doğru bulmadığını kaydetmiştir: “Bence bu mütalaa doğru değildir. Bu günkü ahval ile beş altı ay evvelki ahval arasında büyük bir fark vardır? Hatta o zamanki zemin-i itilaf ile bugünkü zemin-i itilaf bile başka şeylerdir. Bu babda daha ziyade tavzih-i keyfiyetten beni mazur görünüz”.²⁶

Neticede 30 Eylül’de Lütfi Fikri, Sadrazam Damat Ferit Paşa ile görüşerek itilaf ile ilgili düşüncelerini aktarmıştır.²⁷ Arkasından Müsalem İttifakı idare meclisini toplantıya çağırarak son durumu değerlendirmiştir.²⁸ *Vakit* gazetesine göre Lütfi Fikri’nin Ankara ile İstanbul arasında itilaf zemini aranması fikri hükümetçe olumlu karşılanmış ve en kısa sürede bir heyetin Anadolu’ya gideceği belirtilmiştir.²⁹ *İkdam* ise Lütfi Fikri’nin talebi konusunda kat’i bir karar verilmemekle beraber “bir suret-i halle doğru” ilerlediğini yazmıştır.³⁰

Lütfi Fikri, *Bosfor* gazetesine verdiği röportajda Sadrazamın kendisini nasıl karşıladığı sorusuna “Sadrazam Paşa Hazretleri memleketimizin geçirmekte olduğu gayr-i tabiiğe nihayet verilmesini pek ziyade arzu

²⁶ Tavassut İstirhamı Etrafında," *Vakit*, 1009, 30 Eylül 1336, s. 1.

²⁷ *Dersaadet* gazetesini haberinde, Müsalem İttifakı heyeti adına Lütfi Fikri Bey’in Sadrazam Damat Ferit Paşa’yı ziyaret ederek, Anadolu ile hükümet arasında bir itilaf zemini hazırlamak üzere ayrıntılı bir proje takdim ettiğini, Damat Ferit Paşa’nın da Lütfi Fikri Bey’in fikrini esas itibarıyla kabul etmiş olup, projeyi tetkik etmek üzere aldığını yazmaktadır. “Anadolu’yla Temas”, *Dersaadet*, 5 Teşrin-i evvel 1336, s.1.

²⁸ “Müsalem İttifakı”, *İleri*, 1 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

²⁹ “Müsalem İttifakı’nın Teşebbüsü”, *Vakit*, 3 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

³⁰ “Lütfi Fikri Bey’in Müracaatı”, *İkdam*, 3 Teşrin-i evvel 1336, s. 3.

etmektedirler. Kendileri beni pek dikkatle ve hatta hayırhahlıkla dinlediler” diyerek cevap vermiştir.

Ankara’ya bir heyet gönderilmesine karar verilip verilmediği sorusuna ise cevabı “henüz buralara kadar geldik. Mesele o kadar karışık ve tazedir ki acele ile hareket edilemez. Fikrimi şu suretle hulasa edebilirim: Kat’i bir şey olmakla beraber Sadrazam Paşa Hazretlerinden ümitsizlikle ayrılmadım” şeklinde olmuştur.³¹

İleri gazetesi ise Müsalemet İttifakı’nın teşebbüsünün Ankara tarafından da olumlu karşılandığını yazmıştır.³²

Vakit iki gün sonra “... Hükümetçe Anadolu’da mevcut müfrit bazı hareketin teskini esas itibariyle gaye ittihaz edilmiş olduğundan Lütü Fikri Bey’in teşebbüsü hüsn-i telakki edilmiştir” diyerek Lütü Fikri’nin talebinin olumlu karşılandığını tekrarlamış, hatta bu heyetin Lütü Fikri Bey’in başkanlığında gitmesinin de muhtemel olduğunu yazmıştır: “Sadrazam Paşa Hazretleri ile Lütü Fikri Bey arasında vuku bulan mülakat Anadolu nezdinde bir teşebbüs icrası menfaat-ı memleket nokta-i nazarından elzem görülmüş ve hatta devletin mevcudiyetini tehlikeye ilga etmekte olan bu iftiraka nihayet vermesini sureti kat’iyede takarrür etmiştir.

Memnuniyetle haber aldığımızı göre Sadrazam Paşa Hazretleri Müsalemet İttifakı’nın bu teşebbüsüne kemal-i samimiyetle taraftar bulunmuşlardır. Yalnız icra edilecek olan teşebbüsün şekli ve mahiyeti henüz kat’i bir surette takarrür etmemiştir. Teşebbüs hüsn-i neticeye iktiran ettiği takdirde Müsalemet İttifakı Anadolu’ya bir heyet gönderecek ve bu heyet azası, Müsalemet İttifakı azasından tereküp edecektir. Heyetin Lütü Fikri Bey’in taht-ı riyasetinde bulunması pek muhtemeldir...

Müsalemet İttifakı azasınca hâsıl olan kanaate göre Anadolu ile telif-i beyn halinde hak ve adalet nokta-i nazarından ihtiyar edilecek fedakarlıklar ile mukabilinde vatan ve millete temin edilecek menafî ve adem-i telif ve Anadolu’da görülen hareketin devamı takdirinde memleketin uğrayacağı zararların mukayesesi lazım gelecektir. Anadolu ile müzakere cereyan ettiği takdirde bu nokta-i nazar dikkate alınarak müfrit metabilat ile isyan hareketin hükümet

³¹ “Müsalemet İttifakı’nın Tavassut Teklifi”, *Vakit*, 1017, 8 Teşrin-i evvel 1336, s. 2.

³² “Müsalemet İttifakı”, *İleri*, 5 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

ve devletin bugün maruz bulunduğu müşkilat-ı idareye ve siyasiye ile gayri kabil-i telif bulunduğu izah edilecektir".³³

İkdam gazetesi, Sadrazam Damat Ferit Paşa ile görüşmesi sonrası Ankara ile görüşme meselesinin ne durumda olduğunu öğrenmek için Lütfi Fikri'yle bir mülakat yapmıştır. Lütfi Fikri Bey muhabire, hükümetin teenni ile hareket ettiğini, ancak bunu normal gördüğünü belirttikten sonra konunun bir hafta içinde netleşebileceğini söylemiştir. Eğer talepleri kabul görürse Anadolu ile temas kurmak için İttifakın gayriresmî bir heyet göndereceğini ifade etmiştir.

Lütfi Fikri Bey, Ankara ile yapacağı görüşmede hangi esas üzerinde müzakerede bulunacağını ise şöyle açıklamıştır: "... biz Anadolu'ya gidebilir isek Sevr Muahedesi'nin namuskârane bir surette kabul ve tatbiki hususunu müzakeratımıza esas ittihaz etmek istiyoruz. Anadolu'dakiler ile vuku bulacak müzakerattan ne kadar bir hüsn-i netice memuldür. Bu babda şimdiden hiçbir şey söyleyemem. Bunu ancak mahallinde görüp anlayacağız. Anadolu hastalığını ancak orada teşhis edebileceğiz".³⁴

Lütfi Fikri, *Bosfor* muhabirine verdiği mülakatta da Ankara'yla yapacağı görüşme ile ilgili tafsilat veremeyeceğini belirtmekle beraber, itilafın yegâne esasının "Sevr Muahedesinin kabulü ve bu muahedenin halisane ve müstakimane bir surette tatbiki" olduğunu tekrarlamıştır. Ancak işinin zor olduğunu da kabul etmiştir:

"Vaka bu muahede ağırdır, çetindir, fakat biz bu muahedenin tahfifini mütteliklerin arzusuna serfüru etmedikçe talep edemiyoruz. Nısfet-ü adalet istihsaline ancak müstakimane ve akilane bir politika ile ve zaman ile nail olabileceğiz. Memleketimizin bu gün her şeyden evvel muhtaç olduğu şey sükündür. İşte Ankara'ya anlatmak istediğim budur.

Ankara bu muahedeye serfüru edince Anadolu meselesinin halli sırf bir siyaset-i dâhiliye şeklini alacaktır. Şüphesiz ki Anadolu'nun bu beynelmilel ahitnameye muvafakatini temin için kendisine siyaset dâhiliye zemininde bazı müsaadat gösterilmesine mecburiyet hissedilecektir".³⁵

Lütfi Fikri, ittifak adına İstanbul Hükümeti nezdinde girişimde bulunurken ittifak mensupları içinde Lütfi Fikri ile aynı görüşe sahip olmayanların da

³³"Müsalemet İttifakının Teşebbüsü", *Vakit*, 1014, 5 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

³⁴"Anadolu Hakkında Lütfi Fikri Bey'in Beyanatu", *İkdam*, 6 Teşrin-i evvel 1336, s. 2.

³⁵"Müsalemet İttifakı'nın Tavassut Teklifi", *Vakit*, 1017, 8 Teşrin-i evvel 1336, s. 2.

bulunduğu ortaya çıkmıştır. *Jurnal Doryan*'a beyanat veren ittifak üyelerinden biri, Anadolu ile anlaşmanın mümkün olmadığını dile getirmiştir:

“Anadolu ile anlaşmaya şerait-i hazıra dâhilinde derin bir adem-i imkanı maddi mevcuttur. Anadolu’da irtikâp edilmekte olan cinayat faillerini hükümet-i merkeziye tecrübe etmeye razı olsa bile beşeriyetin mukaddes hukukunun müdafaası için o kadar fedakârlıklara katlanmış olan düvel-i müttefika bu kadar vahşet ve gayr-i insani cebir ve tazyikler üzerine sünger geçiremezler.

Böyle bir anlaşma fikri, millici tabir edilen harekette Enver ve taraftarlarının bir devam-ı hareketini bihakkın gören Avrupa’ca müsait bir surette kabul ve telakki edemeyecektir...

Memleketimiz bu vicdansız canilerin kendi mevcudiyetini tehlikeye sokmalarına artık müsamaha edemez. Eğer bu caniler hak etmedikleri bir affa nail olurlarsa ilk fırsatta cinayetlerine tekrar başlamaktan çekinmeyeceklerdir. Binaberin icabı takdirinde azami fedakârlıklara razı olmalı ve bu haydutların izalesi için ecnebi muavenetine müracaat etmelidir. Aksi takdirde bu itilaf teşebbüsünü tarik-i selamet telakki eden Kemaliler daha sahih tabirle İttihadîyun zavallı Anadolu’muza rahat nefes aldırmağa meydan vermeyeceklerdir.

İttihatçılar bu memlekette felaketleri mucip olan fırka fikr-i meşmunu ikame ettiler. Eğer bunlar tekrar mevki-i iktidara gelirlerse yine nifak ve istibdat siyasetlerine devam edeceklerdir...”³⁶

Bu arada süreç uzadıkça ve somut bir gelişme olmadığı için bazı gazetelerde Müsalamet İttifakı’nın Ankara’ya gitme teşebbüsünden vazgeçtiği iddia edilmiştir. Ancak Lütfi Fikri bu iddiayı yalanlamıştır: “Anadolu ile itilaf etmemin kabil olup olmadığını anlamak içindir ki, Müsalemet İttifakı gidip işini mahallinde tetkik etmek istiyor. Binaenaleyh teşebbüsümüzde devam edeceğiz. Bir gazete Müsalamet İttifakı’nın faaliyetinden sarf-ı nazar ettiğini yazmış hâlbuki doğru değildir. Anadolu ile temas etmek ve anlaşmak hususundaki teşebbüsümüzün bir haftaya kadar daha ziyade tavih edeceğini tahmin ediyorum”.

Muhabirin anlaşma teşebbüsünden önce tenkil taraftarı olup olmadığını sorunca Lütfi Fikri, “Tenkil icap etse bile Yunan ordusunun muavenetine

³⁶“Kemalilerle İtilaf Mümkün Olabilir mi”, *İkdam*, 9 Teşrin-i evvel 1336, s. 1; *İleri* gazetesine göre bu kişi Müslüman veya Türk birisiydi. Bkz. “Anadolu ile Payitaht Münasebetini İade”, *İleri*, 979, 9 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

müracaat edilmesini arzu etmem. Anadolu’nun teskini meselesi yalnız hükümetimiz tarafından hal edilmelidir” diyerek buna taraftar olmadığını söylemiştir.³⁷

Lütfi Fikri Bey’in Damat Ferit Paşa ile Ankara’yla uzlaşma konusunda yaptığı görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır. Zira Damat Ferit, Anadolu meselesini silah gücüyle halletmek niyetindeydi. Damat Ferit’e göre heyet silahlı kuvvetlerin ve İtilaf temsilcilerinin iştiraki olursa faydalı olabilirdi.³⁸ Lütfi Fikri de 1925 yılında yargılanırken Ferit Paşa’nın ittifakı “su-i zan” ile gördüğünü söylemiş, bununla birlikte ittifaklarının Damat Ferit Paşa’nın politikasında az da olsa bir değişikliğe neden olduğunu söylemiştir: “Bu teşekkülü, Ferit Paşa kabinesi tabi su-i zan ile görüyordu. Maksudumuzun ne olduğunu artık tarih söyleyecektir. Ferit Paşa Kabinesinin istikametinde naçiz bir amil müessir olmuş mudur diye bendenize buyrulur ise olmuştur derim”.³⁹ Bunun yanında Lütfi Fikri Bey, Damat Ferit’in Anadolu’ya gitmek için kendisinin izin veremeyeceğini, sefarethanelerden birinden izin almasını söylediğini de belirtmektedir.⁴⁰

Ancak Damat Ferit’in siyasetinin faydalı olmadığını gören İtilaf Devletleri Ankara’nın da antlaşmaya katılmasını sağlamak amacıyla iyi ilişkiler kurulmasını ve Anadolu’ya bir heyet gönderilmesine karar vermişlerdir. Damat Ferit Paşa buna karşı çıkmıştır. Ankara ve İstanbul’un anlaşmamasında en önemli engelin Damat Ferit Paşa olduğunu gören İtilaf Devletleri’nin İstanbul’daki temsilcileri Vahdettin’le görüşerek Damat Ferit’in istifasını sağlamışlardır.⁴¹

III- İttifakın Damat Ferit Paşa’nın İstifası ve Tevfik Paşa Hükümetinin Kurulmasından Sonraki Faaliyetleri

Lütfi Fikri Bey ile Damat Ferit Paşa arasında Ankara’ya heyet gönderilip gönderilmemesi meselesi tartışılırken Damat Ferit Paşa sağlık nedenlerini sebep göstererek, aslında İtilaf Devletleri’nin baskısı neticesi 17 Ekim 1920

³⁷"Lütfi Fikri Bey'in İtilaf Teşebbüsü", *İleri*, 986, Teşrin-i evvel 1336, s. 2.

³⁸Murat Aydoğdu, *Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti - Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 47.

³⁹*Hakimiyet-i Milliye*, 1485, 28 Temmuz 1341, s. 1-2; Lütfi Fikri’ye mahkemede Vahdettin ile de görüşüp görüşmediği sorulmuş, o da kesinlikle görüşmediğini söylemiştir.

⁴⁰*Hakimiyet-i Milliye*, 1485, 28 Temmuz 1341, s. 1-2.

⁴¹Aytepe, a.g.m., s. 25.

tarihinde sadrazamlıktan istifa etmiş ve yerine üç gün sonra İttifak devletlerinin Ankara ile uyuşması talebine uygun olarak 20 Ekim’de Tevfik Paşa tayin edilmiştir.

Tevfik Paşa 20 Ekim’de bazı arkadaşlarıyla toplantı yaparak kabinenin nasıl kurulacağını müzakere etmiştir. Toplantıya eski Sadrazam İzzet Paşa, Salih Paşa, birinci Ferik Rıza Paşa, eski Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif, Selanik eski valisi Hüseyin Kazım, eski Hariciye Nazırı Safa Paşa, eski Maarif Nazırı Said ve Cemil Molla Beyler katılmış ve toplantı sonunda kabinede kimlerin yer alacağına karar verilmiştir.⁴² Bunun yanında Tevfik Paşa Anadolu meselesinin nasıl halledileceği konusunda da toplantılar yapmıştır.⁴³

Tevfik Paşa’nın sadarete getirilme nedeni Anadolu ile uzlaşmaktı. Paşa, hükümet programında bunu nasıl yapacaklarını da açıklıyordu. İlk olarak Ankara ikna edilerek birlik sağlanacak, daha sonra ortalık sükün bulduktan sonra meclis toplanarak Sevr Antlaşması tasdik edilecekti.⁴⁴

Programla ilgili matbuata verilen beyannamede ise milletin ve basının samimi desteğine ihtiyaç duyulduğu, ülkede mevcut olan ikiliği ortadan kaldırmanın da ilk görev olarak kabul edildiği belirtiliyordu. Harbiye Nazırı Ziya Paşa da yaptığı açıklamada, Anadolu ile girişilecek teşebbüs hakkında tamamen ümitli olduğunu ancak daha bu konu hakkında tam bir şey söylemenin doğru olmadığını, tarafların birbirlerini dinleyeceklerini, Anadolu’yu da ikna edebilecekleri hakkında kuvvetli bir kanaate sahip olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵

Lütfi Fikri, Damat Ferit Paşa’nın istifasını Müsalemet İttifakı siyasetinin bir başarısı olarak değerlendirmiş ve bunun bir millete asırda bir verilebilecek bir fırsat olduğunu belirtmiştir. Lütfi Fikri, bütün temennisinin “son zamanlarda bedbaht memleketimizin üzerinde doğmuş olan nur-i ümitten bu defa olsun istifade edebilecek bir hükümetin teşekkülü” olduğunu da eklemiştir.⁴⁶

Ancak Tevfik Paşa Hükümeti’nin kurulması süreci Lütfi Fikri’yi ve Müsalemet İttifakı üyelerini memnun etmemiştir. Müsalemet İttifakı idare heyeti, hükümetin kurulmadan önce kendilerine danışılmamasından şikâyet

⁴² Nurten Çetin, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2011, s. 415.

⁴³ Çetin, **a.g.t.**, s. 417.

⁴⁴ Çetin, **a.g.t.**, s. 420.

⁴⁵ Çetin, **a.g.t.**, s. 417.

⁴⁶ “Müsalemet İttifakı”, **Dersaadet**, 98, 21 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

etmişlerdir. Müsalemet İttifakı üyeleri ayrıca Anadolu ile anlaşma konusunun başarısızlığa uğranması durumunda ise bundan Müsalemet İttifakı’nın bir sorumluluğu olmayacağına karar vermişlerdir. Hatta ittifak idare heyeti kamuoyuna bu yolda bir açıklama yayımlamaya karar vermiştir.⁴⁷

Bu karardan bir gün sonra Lütfi Fikri Bey, gazetelere yaptığı açıklamada, ittifak olarak rahatsızlıklarını açıkça dile getirmiştir. Lütfi Fikri Bey açıklamasını *Vakit*’e yapmıştır. *Vakit* “Dünkü nüshamızda Müsalemet İttifakı heyeti idaresinin içtima ederek kabinenin tebeddülünden mütevellit vaziyeti tetkik ettiği sırada Tevfik Paşa kabinesinin hin-i teşkilinde kendi rey ve mütalaasına müracaat edilmediğinden hükümete beyan-ı teessüfe karar verdiğini ve bu hususta efkâr-ı umumiyeye hitaben bir beyanname neşredileceğini yazmıştık. Malumdur ki Lütfi Fikri Bey, Ferit Paşa Kabinesine karşı Kuva-yı Milliye ile uzlaşmak hususunda tavassut teklifinde bulunmuş idi. Bu teklif Ferit Paşa tarafından hüsn-i telakki edilmiş gibi gösterilmiş ise de suret-i tatbikiyesi hakkında hiç bir karar ittihaz edilmemiş idi.

Müsalemet İttifakı vaziyet-i dâhiliyedeki teşevvüşten ancak Kuva-yı Milliye ile anlaşmak suretiyle izalesi kabil olduğu fikrini ortaya atmış olduğundan bu emniyenin husulü maksadıyla mevki-i iktidara gelmiş olan kabinenin tarz-ı faaliyetini ne suretle telakki ettiğini anlamak üzere Lütfi Fikri Bey’e müracaat ettik” diye bir giriş yaptıktan sonra Lütfi Fikri Bey’in kendilerine bu konuda şu açıklamayı yaptığını yazmıştır:

“Teessür ciheti için yazdıklarınız doğrudur. Heyetimizde bu madde hayli mevzu-ı bahs edildi. Şu hal bizde maatteessüf artık bir anane halini almıştır. Bir siyaset galebe etti mi, artık kimse onu galebe ettirenlerle meşgul olmuyor. Onlardan hiç bir mütalaa talebine lüzum görmüyor. Hâlbuki pekâlâ bilirsiniz ki Avrupa’da galebe eden bir siyasetin tatbik ve icrası hakkı dahi onu temsil edenlerindir. Bizim burada o kadar aradığımız yok. Fakat mütalaamızı bile sorulmadığını görmek doğrusu insana fütur vermemek kabil olmuyor. Halbuki sonra tatbikat ve icraatında adem-i muvaffakiyet husulü halinde mütalaası alınmayan da cümleten efkar-ı umumiyede sukut etmiş oluyorlar. Henüz matbuata bir beyanname verilmesi karargir olmamıştır. Beyannamenin metnini önümüzdeki içtimamızda kararlaştıracağız”.

⁴⁷ "Müsalemet İttifakı", *Vakit*, 1035, 26 Teşrin-i evvel 1336, s. 2.

Lütfi Fikri'ye Anadolu meselesi hakkında yeni hükümet üyeleriyle görüşüp görüşmediği sorulunca, "hükümet-i cedide erkânı bizimle temasa rağıb görünmediği halde bizim arkalarından konuşmamız biraz fazla yüzüzlük olmaz mı?" karşılık vermiştir. Bununla birlikte Lütfi Fikri, hükümetin tatbik edeceği siyasetin Müsalemet İttifakı'nın azmiyle ortaya çıkan bir siyaset olduğu için başarıları için bütün kalpleriyle dua edeceklerini de ifade etmiştir.

Muhabirin ittifakın görüşü sorulsaydı ne söyleyecekleri yönündeki sorusuna ise "Bu sualiniz meşrutiyetin usul ve adatına müteallik pek mühim bir noktaya taalluk ediyor. Mademki Ferit Paşa'nın istifasıyla müsalamet siyaseti galebe etti. Avrupa'ca düşünecek olur isek Müsalemet İttifakı'yla derhal temasa gelmek mecburiyet-i maneviyesi kabineyi teşkile memur olan zevat için muhakkaktı. Hükümetin alacağı veche-i istikamette bu temasın elbette büyük bir faidesi olacaktı" demiştir.

Daha sonra muhabir ittifaka göre Anadolu'yla hangi şartlar dairesinde anlaşılabilirliğini sormuştur. Lütfi Fikri bu konuda program mahiyetinde bir karar almadıklarını, bu nedenle ancak kişisel fikirlerini söyleyebileceğini belirttikten sonra bu konuda şunları söylemiştir: "Bence Anadolu meselesini sırf bir gönül kırgınlığı mahiyetinde görmek doğru değildir ve sırf bu noktadan müzakereye girilirse netice muhakkak muvaffakiyetsizlik olur. Onun için Anadolu'yla temasa gelecek zevatın yalnız oraca şayan-ı hürmet olması kâfi değildir. Mesele aynı zamanda teknik bir meseledir. Hüsn-i suretle tesviyesi siyaset-i dâhiliye ve hariciye ve Kanun-ı Esasi ve hukuk-ı idare sahalarında sırf ihtisarla yapılması mümkün olabilecek pek çok şeylere muhtaçtır".⁴⁸

Aynı gün *Dersaadet* muhabiri de Lütfi Fikri Bey ile görüşerek yeni kabine hakkındaki görüşlerini almıştır. Lütfi Fikri, kabine hakkındaki rahatsızlığını burada da dile getirmiştir: "Müsalemet İttifakı şimdiye kadar hükümet nezdinde beyan-ı teessürü havi hiçbir teşebbüste bulunmamıştır. Yalnız hükümetin teşekkülü esnasında Müsalemet İttifakı'nın bir mütalaasının istifsar edilmemiş olmasından dolayı azıcık müteessir olduk. Çünkü şu suretle Müsalemet İttifakı onun nevima veled-i manevisi olan müsalem hükümetine karşı en yabancı olanlar kadar yabancı bir mevkide kalmış oldu. Beyanname neşri meselesine gelince, bu hususta heyetimizce henüz takarrür etmiş bir şey yoktur".

⁴⁸ "Yeni Kabine ve Müsalemet İttifakı", **Vakit**, 1036, 27 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

Dersaadet muhabininin Anadolu ile itilafı mümkün görüp görmediği sorusuna da şöyle cevap vermiştir: “Anadolu ile temasa gelmeden bu babda kat’i bir şey söylenemez. Esasen mesele gayet naziktir. İnsan ufak bir hata ile muvaffakiyetsizliğe uğrayabilir. Bugün reis-i karda bir müsalemet hükümetinin gelmesi taliin bu bedbaht memlekete layık gördüğü son bir fırsat-ı halastır. Eğer bunu da hatalarımızla heder eder isek netice cidden çok hazin olur.

Biz bugün öyle hareket etmeliyiz ki, Anadolu ile müsalemet mümkün olmadığı surette artık içimizde bir ukde kalmamalı. ‘Keşke şöyle yapaydık, böyle yapaydık’ diye teessürhan olmaya meydan kalmamalı. Bilakis ‘her şeyi yaptık olacak bir şey değilmiş, ne yapalım kendimize atf edecek bir kabahat yok, o cihetten olsun müsterihiz’ diyebilelim”.

Lütfi Fikri Bey, anlaşma meselesi bu sefer de icraata geçirilemezse bunun herkes için büyük bir hüsrana olacağını ileri sürmüştür: “Zira unutmayalım ki Müsalemet İttifakı eğer bu defa muvaffakiyetsizliğe uğrarsa bu hepimiz için yani hükümettekiler için de hariçte o siyasete taraftar olanlar için de büyük bir hüsrana olacak, hatta yalnız bizim şahsımız için değil, zavallı vatan için de”.

Muhabinin, hükümetin Anadolu’ya göndereceği heyete iştirak edip etmeyecekleri sorusuna ise “İştirak meselesi, sabık kabine ile mevzu-ı bahs olabirdi. Bu, hükümetle olamaz. Çünkü bu hükümet ile artık bizim ayrı gayrımız olmamak lazım gelir. Hükümet göndereceği heyete Müsalemet İttifakı’ndan da aza alabilir ve Müsalemet İttifakı da bunu kemal-i memnuniyetle kabul eder”.⁴⁹

Lütfi Fikri’nin bu açıklamalarından birkaç gün sonra gazetelerde Anadolu’ya bir heyetin gitmesi için hazırlıklara başlanıldığı haberleri görülmeye başlamıştır. *Vakit* gazetesi 5 Kasım 1920 tarihli nüshasında hükümetin Anadolu’ya bir heyet göndermeye karar verdiğini, bu heyetin içinde Dâhiliye Nazırı İzzet Paşa ile Müsalemet İttifakı Reisi Lütfi Fikri Bey’in de olacağını yazmıştır.⁵⁰

Vakit ertesi günkü nüshasında, diğer gazetelerden hiçbiri bahsetmese de Lütfi Fikri’nin heyete katılmasının kendilerince kesin olduğunu tekrarlamıştır.⁵¹ Ancak *İkdam* ise aldıkları malumata göre Lütfi Fikri’nin heyette

⁴⁹ “Müsalemet İttifakı ve Hükümet”, *Dersaadet*, 104, 27 Teşrin-i evvel 1336, s. 1.

⁵⁰ “Anadolu’ya gidecek Heyet-İzzet Paşa ile Lütfi Fikri Gidecektir”, *Vakit*, 1045, 5 Teşrin-i sani 1336, s. 1.

⁵¹ “Anadolu’ya Gidecek Heyet”, *Vakit*, 1046, 6 Teşrin-i sani 1336, s. 1.

olmasının düşünülmediğini yazmıştır.⁵² *İkdam*'ın malumatı doğru çıkmış ve Lütü Fikri Bey'in heyette yer almayacağı kesinleşmiştir.

Bu kararı öğrendikten sonra Lütü Fikri Bey'in Ankara'ya gidecek heyet hakkında olumsuz bir tavır takındığı anlaşılmaktadır. Zira *Vakit* gazetesinde Ziraat ve Ticaret Nazırı Hüseyin Kazım Bey ile yapılan mülakatta, nazıra "Müsalemet İttifakı reisi Lütü Fikri Bey, hükümetin bu teşebbüste muvaffak olamayacağını söylemektedirler. Bu hususta mütalaanız nedir?" sorusu sorulmuştur. Nazır da bu soru üzerine "Hükümet-i hazır bu teşebbüste muvaffak olacağına vicdanen kanaat husule getirdikten sonra bu işe girişmiştir. Lütü Fikri Bey bunda muvaffak olamayacağımızı söylüyorsa, bu sırf içtihad-ı zati-sinden ibarettir. Hükümeti hazır bu fikri kendi içtihadına göre muhakeme edebilir. Fakat bilirsiniz ki içtihat içtihat ile nakz olunmaz" cevabını vermiştir.⁵³

Nitekim Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığında oluşturulan heyet Bahriye Nazırı Salih Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım Bey, Bern Büyükelçisi Cevat Bey, Bab-ı Ali Hukuk Danışmanı Münir Bey ile Rasathane Müdür Fatin Efendi'den oluşmuştur.⁵⁴

Müsalemet İttifakı'nın bu tarihten sonra rastlayabildiğimiz tek faaliyeti 1920 Aralık ayı başında İngiltere Başvekili Loyd Corc, Fransa Başvekili Jorj Leyg ve İtalya Başvekili Colitti'ye gönderdikleri Sevr Antlaşması'nda değişiklik yapılması taleplerini içeren muhtıraları olmuştur. Zira belirtilen tarihte Sevr Antlaşması'nda tadilat yapılması ciddi olarak gündemdeydi. Yunanistan, Kafkasya ve Rusya'da gelişen olaylar, Ankara'nın elini güçlendirdiği için İtilaf Devletleri'nin Sevr şartlarında değişiklik yapmalarını mecburi kılmıştır.⁵⁵ Bu arada Cemiyet-i Akvam'a da birçok Müslümanın imzalarıyla Sevr Antlaşması'nın tadilini isteyen bir muhtıra verilmiştir.⁵⁶

Aynı şekilde bir muhtıra da Müsalemet İttifakı tarafından İtilaf Devletleri'ne gönderilmiştir. İngiltere Başvekili Loyd Corc, Fransa Başvekili Jorj Leyg ve İtalya Başvekili Colitti'ye gönderilen bu muhtırada, Müsalemet

⁵² "Anadolu'ya Heyet İzamı", *İkdam*, 7 Teşrin-i sani 1336, s. 2.

⁵³ "Anadolu ile Anlaşma Meselesi", *Vakit*, 1047, 7 Teşrin-i sani 1336, s. 1.

⁵⁴ 5 Aralık'ta Bilecik'te yapılan görüşme sonrası Mustafa Kemal Paşa heyetin İstanbul'a dönmesine izin vermeyerek Ankara'ya götürmüştür. Heyet ancak 18 Mart 1921 tarihinde İstanbul'a dönebilmiştir. Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, Ankara, 1997, s. 226-237.

⁵⁵ Aydoğdu, *a.g.t.*, s. 137.

⁵⁶ *Vakit*, 1073, 5 Kanun-ı evvel 1336, s. 2.

İttifakı’nın kurulduğundan beri yaptığı icraatların oldukça faydalı sonuçlar verdiği, hatta biraz da İtilaf devletlerinin “zımnî” muvafakatiyle Müsalem İttifakı’nın programı dairesinde bir hükümet kurulduğu belirtildikten sonra galip devletlerin Sevr Antlaşması’nda değişiklik yapmaları istenmiştir. Sevr Antlaşması’ndan yapılacak bir tadilatın Türk milletinin ruhu üzerinde büyük bir “hüsn-i tesir” hâsıl edeceği ifade edilmiştir. Böyle bir durumda zamanın gereğine uygun olarak kurulacak bir hükümet sayesinde de Anadolu’nun teskin edilerek en uzak vilayete kadar her yerin merkeze bağlanmasının pek kolay olacağı kaydedilmiştir. Muhtıra şöyledir:

“Zirde vaz’ulimza Müsalem İttifakı’nın heyet-i idaresini teşkil eden bizler zat-ı alilerine atideki hususatın arz ve beyanıyla kesb-i fahri-ü şeref eyleriz:

Müsalem İttifakı geçen yaz sulhun teminine ve Anadolu’nun teskiniyle payitaht ve vilayat arasında hâl-i tabininin avdeti esbabının istikmaline çalışmak için teşekkül etmişti. O vakitten beri vuku bulan mesaimizden me’yus ve müşteki değiliz. Çünkü ittifakımıza hâkim olan efkâr ve amal etrafında o kadar müsmir propaganda icrasına muvaffak olduk ki akıbet İstanbul’da -hatta düvel-i muazzamanın zımnî muvafakatlerinin inzimamıyla- tamamen Müsalem İttifakı’nın programı dairesinde bir hükümet yani Anadolu ile müsalemî nuhbe-i âmâl edinen bir hükümet-i merkeziye husul buldu.

Ahval ve şerait-i hazıra dairesinde Anadolu ile elyevm başlamış olan müzakeratın hüsn-i suretle neticelenmesi ne derece mümkün olabileceği hakkında kati hiçbir şey söylenemez. Fakat bu muhtıra zirinde imzası olan bizler zat-ı alilerinin kemal-i hürmetle şu nokta hakkında suret-i mahsusada nazar-ı dikkatlerini celb etmek isteriz ki Türkiye hakkında düvel-i muazzama canibinden Sevr Muahedesinin tadili suretinde zâhir olacak bir eser-i lütf ve nevaзі kadar Türk milletinin ruhu üzerinde hüsn-i tesir hâsıl edecek hiçbir şey tasavvur olunamaz.

Böyle muvafık bir şart ve hâlin husulünde ihtiyaç-ı asır ve zamanın icap ettirdiği bir surette yani azimkâr, istediğini bilir, düşünceleri yeni olarak İstanbul’da teşekkül edecek bir hükümet-i merkeziye için Anadolu’yu teskin etmek ve böylece vilayati en uzak yerlerine varıncaya kadar merkezin emr-ü nüfuzuna münkad kılmak pek kolay olur.

Zat-ı alilerinin şu hakir muhtıramızı lütfen nazar-ı dikkate alacakları ümidi içinde en has, hürmetkâr hissiyatımızı arz ve iblağa müsaraaat ederiz.”⁵⁷

Yaptığımız gazete taramalarında ittifakın bundan sonra herhangi bir faaliyetine rastlayamadık. Dolayısıyla Haziran 1920’de kurulan ittifakın altı ay sonra Aralık 1920 tarihinde dağıldığı anlaşılmaktadır. Lütfi Fikri de bu tarihten sonra bir müddet siyasetten uzak durarak avukatlığa devam etmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti büyük umutlarla girdiği Birinci Dünya Savaşı’ını kaybetmiş ve savaş sonunda 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalamıştır. Ancak İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarını nasıl paylaşacakları konusunda anlaşamadıkları için barış antlaşmasını hemen imzalamamışlardır. Barış antlaşması, mütarekeden iki yıl sonra 10 Ağustos 1920’de imzalanmıştır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919’da Anadolu’ya giderek Millî Mücadele’yi başlatmış ve Ankara’da Meclis toplanmış ve hükümet kurulmuştur. Dolayısıyla İstanbul’da ve Ankara’da olmak üzere iki hükümet ortaya çıkmıştır. Ankara, İstanbul’un imzaladığı Sevr Antlaşması’nı tanımamış ve onaylamayacağını açıklamıştır.

İşte tam bu süreçte, eski Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey her türlü ayrılığın bırakılarak birlik içinde hareket edilmesini sağlamak amacıyla Müsalemet İttifakı adıyla bir birlik kurmuştur. Haziran 1920 ortalarında kurulduğu anlaşılan ittifakın nizamnamesi 23 Haziran 1920 tarihinde yayımlanmıştır. İttifak on iki kişi tarafından kurulmuş ve başkanlığa Lütfi Fikri seçilmiştir. Ancak 10 Ağustos 1920’de Sevr Antlaşması’nın imzalanması, Müsalemet İttifakı’nın isminde ve politikasında değişikliğe neden olmuştur. Birliğin adı Müsalemet ve Meşruiyet İttifakı olarak değiştirilmiştir. Lütfi Fikri Bey, Sevr Antlaşması imzaladıktan sonra ittifakın faaliyetlerini daha çok İstanbul-Ankara arasında yapılacak bir görüşme ve uzlaşmaya yönlendirmiş ve imzanın hemen arkasından Ankara’ya gitmek için hükümetten müsaade istemiştir. Lütfi Fikri Bey, hükümetten gerekli desteği görememiş, ancak bu konuda ısrar etmekten de vazgeçmemiştir. 30 Eylül 1920’de Sadrazam Damat Ferit Paşa ile görüşmüştür. Damat Ferit, Anadolu meselesini silahla çözmek istediği için Ankara’ya heyet gönderme işine sıcak bakmamıştır.

⁵⁷ “Müsalemet İttifakı’nın Muhtırası”, **Vakit**, 1073, 5 Kanun-ı evvel 1336, s. 2.

Ancak Damat Ferit Paşa’nın siyasetinin başarılı olmasını mümkün görmeyen İtilaf devletleri Damat Ferit’in istifasını sağlamışlar ve yerine Ankara’yla uyuşmak üzere Tevfik Paşa’yı tayin ettirmişlerdir. Tevfik Paşa’nın göreve getirilme gerekçesiyle Müsalemet İttifakı’nın amacı aynı noktada birleşmiştir. Dolayısıyla Müsalemet İttifakı, Tevfik Paşa hükümetini memnuniyetle karşılamıştır. Ancak kabine kendilerine danışılmadan kurulunca bundan memnun olmamışlardır. Bununla birlikte hükümetin Anadolu’ya heyet göndermesini desteklemişler, hatta gazetelerde Lütfi Fikri’nin de heyette yer alacağı haberleri çıkmıştır. Ama 5 Aralık’ta giden heyette Lütfi Fikri yer almamıştır. Bu tarihten sonra Müsalemet İttifakı’nın İtilaf devletlerine gönderilen bir muhtırası dışında, faaliyetine rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu tarihten sonra ittifakın dağıldığı anlaşılmaktadır.

Lütfi Fikri Beyin böyle bir ittifakı kurma amacına gelince; Lütfi Fikri ülkede birliği sağlamak ve İstanbul ile Ankara’yı uzlaştırmak için bu ittifakı kurduğunu belirtmektedir. Lütfi Fikri Bey’in bu uzlaştırma girişimi memleketin en buhranlı dönemlerinde bir Osmanlı entelektüelinin vatanperverlik çabası olarak görülebilir. Nitekim Lütfi Fikri, 1925 yılında İstiklal Mahkemesi’nde yargılanırken bu ittifakı milletin çoğunluğunun Anadolu’da bulunması dolayısıyla Ankara için içinde olmadan doğru bir antlaşma yapılamayacağını düşündüğü için iyi niyetle başlanmış bir girişim olduğunu söylemiş, hatta bu girişiminin Damat Ferit Paşa’nın istifası üzerinde etkisi olduğunu ileri sürmüştür. Bunun yanında dönemin Maliye Vekili Hasan (Saka) Bey’in⁵⁸ de kurucular arasında olduğunu hatırlatarak ittifakın Kuva-yı Milliye aleyhinde bir hareket olmadığını ispatlaya çalışmıştır. Mahkeme Reis de “bahsettiğiniz arkadaşlarınız iyidir” diyerek Lütfi Fikri’yi tasdik etmiştir.

Diğer yandan Lütfi Fikri Bey, ittifakı kurduğu zaman Osmanlı’ya sunulan barış antlaşmasıyla bir birlik oluşturmanın mümkün olmadığını, bu birliğin ancak toprak bütünlüğünün temin edildiği bir antlaşma ile vücuda getirilebileceğini belirterek Sevr’e olan tepkisini koymuş ve “bugünkü vaziyete göre İzmir ve Türkiye’nin terki esasları karşısında bir ittifak vücuda getirmek kabil olabilir mi?” diye sormuştur. Bir başka konuşmasında da “Anadolu’dan İzmir ve Trakya’yı koparan bir sulha karşı ahaliye ne gibi bir tavsiyede bulunabiliriz? Çünkü ortada ittihadın istinat edeceği hiç bir şey kalmamaktadır..”

⁵⁸ Hasan Saka 3 Mart 1925 tarihinde atandığı Maliye Vekâletinden 13 Temmuz 1926 tarihinde istifa etmiştir.

demektedir. Diğer bir demecinde de bir Türk olarak Ankara'nın verdiği mücadeleden de başarısız olmasını istemesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir: “Mümkün müdür ki bizimkilerin inhizâmını arzu eden bir Türk olsun? Türk olduğumuz için ben bile bizzat cepheye giderek memleketin müdafasına iştirak etmek istiyorum”.

Yine Lütfi Fikri Bey 1923 yılında İstiklal Mahkemesinde yargılanırken avukatı Kuddusi Bey de yaptığı savunma da Müsalemet İttifakını bir vatanperverlik örneği olarak sunmuştur: “Anadolu isminin tefekkürü değil telaffuzu bir cinayet addolunduğu zamanlarda Lütfi Fikri ne yapmıştır? Bir taraftan memleketin hamiyetli evlatları arasındaki tefrikayı izale ve Anadolu hareketi milliyesiyle tevhid-i mesaiyi istihdaf ederek Müsalemet İttifakını teşkil ediyor....”.⁵⁹

Ancak birliğin faaliyetlerine biraz geniş açıdan bakınca Lütfi Fikri Bey'in uzlaşmadan anladığının Ankara'nın biraz hafifletilmiş Sevr'i kabul etmesini sağlamak ve Ankara'yı İstanbul'un otoritesine bağlamak olduğu anlaşılıyor.⁶⁰ Bu amaç, Lütfi Fikri açısından iyi niyetle başlamış olsa bile, İtilaf devletlerinin amaçlarıyla birebir örtüşmektedir. Zira onlar da İstanbul tarafından gönderilecek heyetin Ankara'yı Sevr'e ikna etmesini istemişlerdir. Bu heyetin Ankara'yı ikna edemese de en azından aralarına nifak sokarak Millî Mücadele'yi zaafa uğratmasını amaçlamışlardır. Lütfi Fikri'nin “Biz Anadolu'daki hükümeti tesis edenlerin kâffesiyle itilaf kabil olduğunu iddia etmiyoruz. İhtimal ki müfritler bizi dinlemezler. Şüphesiz ki bu hal bizi nevmidiye düşüremez. Anadolu'da daha pek çok münevver ve mutedil zevat vardır” demesi de aynı kapıya çıkmaktadır.

Lütfi Fikri, Ankara ile uzlaşarak Sevr'i onaylatmak yolunda Tevfik Paşa Hükümetini son büyük şans olarak değerlendirirken, Mustafa Kemal Paşa bu kabineyi 1919 yılında yine Damat Ferit'in yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin

⁵⁹ Murat Çulcu, **Hilafetin Kaldırılma Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası**, II, İstanbul, 1992, s. 207.

⁶⁰ Nitekim Lütfi Fikri Bey, 1925 yılında Tarikat-ı Salahiye'den İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken bu suçlamayla karşılaşmıştır. Mahkeme Başkanı Ali Bey, Müsalemet İttifakı için “Yani Anadolu İstanbul'a tabi olsun istiyordunuz” diye sorunca Lütfi Fikri de bu ithama, “Malum-ı aliniz bu gibi şeylerde vekayi inkişaf ettikçe fikir ve emel de inkişaf eder. Bizim iddiamız daima ve bilvasıta göstermek istiyorduk ki İstanbul'un yapacağı sulh, sulh değildir. Millet in ekseriyet-i azimesi Anadolu'dadır ve Kuva-yı Milliye ile beraberdir. Binaenaleyh hükümet sulhu Anadolu ile beraber yapmalıdır. Anadolu'yu ihmal etmemelidir şeklinde idi. Ve nokta-i nazarımız da bu idi. Ahval ve zamanın müsaadesi nispetinde bunu takip ediyorduk” şeklinde cevap vermiştir. **Hakimiyet-i Milliye**, 1485, 28 Temmuz 1341, s. 1-2.

getirilmesi gibi Anadolu’yu içten yıkmaya teşebbüsü olarak görmüştür. Dolayısıyla Lütfi Fikri’nin bu ittifak hareketi İtilaf devletlerinin Sevr Antlaşması’nı bir şekilde onaylatmasına yardımcı olmaya çalışan ve Millî Mücadele’ye zarar verecek bir girişim olarak gözükmektedir.

Bunun yanında Lütfi Fikri’nin verdiği beyanatlarda, Millî Mücadele’yle bir başarı kazanılabileceğine dair bir imada veya açıklamada bulunmadığı dik-kati çekmektedir. Lütfi Fikri bütün ümidini, İtilaf devletlerinin göstereceği bir “lütufa” ve Sevr’i az da olsa hafifletmelerine bağlamıştır.

Diğer taraftan Millî Mücadele’yi bastırmak için Yunanistan’ın Anadolu’ya girmesine karşı olmakla birlikte, İstanbul hükümetinin Ankara’yı tes-kin için güç kullanmasını normal karşılamakta ve burada da Millî Müca-dele’nin karşısında yer almaktadır.

Lütfi Fikri’nin kişiliğine bakılınca Lütfi Fikri’nin bu girişimde başka ga-yelerinin de olabileceğini düşünmekteyiz. Lütfi Fikri, hukuk eğitimine, geç-miş entelektüel bilgi ve siyasi tecrübesine dayanarak kriz anında kendini gös-termek istemiş olabilir. Zira Lütfi Fikri Bey hayatı boyunca bir gün gelip ona muhtaç kalınarak, iktidara çağrılacağı ümidiyle yaşamıştır. Günlüğünde sad-razam olma isteğini şöyle dile getirmiştir: “...*Rabian orada hüsn-ı hizmetle bir kat daha nam alarak az zaman sonra buraya gelip Sadrazam olmağım ve böylece asıl büyük işleri görmeye iktidar hâsıl etmeğim mümkündür. Çünkü bizde maatteessüf insan büyük bir memur, nazır falan olmadıkça Sadrazam olamıyor*”.⁶¹

Onun bu ruh halini Yakup Kadri Karaosmanoğlu şöyle dile getirir: “...*İkinci Meclisi Mebusan’da muhalif mebus olarak İttihat ve Terakki terö-rüne karşı yaptığı birkaç şiddetli hücumdan beri Türkiye’nin birinci sınıf si-yaset şampiyonluğunu kazandığını zanneder, Türk Milletinin veya Padişahın ilk fırsatta kendisini iş başına getireceğini umardı*”.

Yakup Kadri, Mütareke döneminde İttihatçıların tasfiyesi sonrası Lütfi Fikri’nin iktidar beklentisini de şöyle dile getirmiştir: “*İşte, o fırsat gelip çat-mıştı. Yani İttihat ve Terakki komitesi silinip süpürülmüştü ve tâ ilk gençlik demlerinden beri hayal ettiği İngiliz sistemi bir Meşrutî Saltanat rejiminin ku-rulmasına artık hiç mani kalmamıştı. Bunu da kursa kursa ancak Lütfi Fikri Bey kurabilirdi. Fakat memlekette, onu çağırma hâlâ hiç kimsenin aklından*

⁶¹ Lütfi Fikri Bey’in Günlüğü, (Yayına Hazırlayan: Yücel Demirel), İstanbul, 1991, s. 114.

geçmiyordu. Mesela operatör Cemil Paşa'nın İstanbul Şehreminliği, Reşit Bey'in Dahiliye Nazırlığı düşünülmüştü de onun Sadarete getirilmesi unutulmuştu. Bu unutulmuş Lütfi Fikri Bey'i acı bir hayret içinde bırakıyordu".⁶²

Rıza Nur da Lütfi Fikri'nin hep iktidara gelmek isteğinde olduğunu belirtir: "*Mevki hırsı çoktur; hem de saklamaz. Aşıkâr söyler. Hatta nazır olmayı kendine zül bilir; yeniden kabine teşkil etmek sevdasıdadır. Bunu daima açıkça söylerdi*".⁶³

Hüseyin Cahit Yalçın da bu konuda şunları yazar: "*Lütfi Fikri Bey, yaşlandı, pişti durmadı, okudu, çalıştı. Fakat ondaki o çocuk saffeti, o nefse pâyansız itimat hiç azalmadı. Bu memlekette siyasi, yüksek bir rol oynayacağına emin idi. Bunu halkın sinesinden, kendi kendiliğinden kopacak bir muhabbet ve itimat tufanının yapacağına, dar zamanda kendisine başvurulacağına sarılmaz bir itikadı vardı*".⁶⁴

Ankara ile İstanbul arasındaki ikiliği çözerek Türkiye'yi kurtaran kişi olacak, belki de o ana kadar değeri bilinemeyen Lütfi Fikri sadrazamlığa tayin edilecektir. Tevfik Paşa kabinesinin kurulmasından sonra Müsalemet İttifakı'nın İtilaf devletlerine gönderdiği muhtıradan, Sevr Antlaşması'nın hafifletilmesi istenmiş ve bunun Türk halkını oldukça mutlu edeceği ifade edilmiştir. Daha sonra "Böyle muvafık bir şart ve hâlin husulünde ihtiyaç-ı asır ve zamanın icap ettirdiği bir surette yani azimkar, istediğini bilir, düşünceleri yeni olarak İstanbul'da teşekkül edecek bir hükümet-i merkeziye için Anadolu'yu teskin etmek ve böylece vilayati en uzak yerlerine varıncaya kadar merkezin emr-ü nüfuzuna münkad kılmak pek kolay olur" denilerek yeni bir hükümet vurgusu yapılmıştır. Muhtıradan tarif edilen hükümet ve sadrazam profili üstü kapalı Lütfi Fikri'yi tarif etmektedir.

Lütfi Fikri 1920'de olduğu gibi hiçbir zaman iktidara çağrılmayınca kendisi çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. 1909 yılında Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki, Ahrar arasında mücadele hat safhaya çıkınca 25 arkadaşıyla Fırka-i Müzahir'i kurmuş ve bu fırkanın hangi tarafı haklı görürse o tarafı destekleyeceğini açıklamıştır. Bir anlamda Lütfi Fikri iki fırkanın çekişmesinden yeni bir fırka teşkil etmiştir. Ancak kısa süre sonra 31 Mart Hadisesi olduğu

⁶² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, İstanbul, 1958, s. 13.

⁶³ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım, I*, (Notlandırılan ve Yayına Hazırlayan: Abdurrahman Dilipak), İstanbul, 1991, s. 327.

⁶⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, "Lütfi Fikri", *Yedigün*, S 175, 15 Temmuz 1936, s. 9.

için bu fırka devamlı olmamıştır. Arkasından Meşrutiyet adından bir fırka kurmak için girişimde bulunmuş ama bunda da başarılı olamamıştır.

Lütfi Fikri Bey, TBMM’deki Birinci Grup ile İkinci Grup arasındaki çekişme sırasında da ortaya çıkmış ve İkinci gruba bir parti programı göndermiştir. İttihatçılarla Mustafa Kemal Paşa’nın birbiriyle mücadelesinden faydalanarak aradan sıyrılmayı ve bir parti kurarak iktidara yerleşmeyi planlamıştır. Ancak bu da mümkün olmamıştır.

KAYNAKÇA

I- Kitap, Tez ve Makaleler

Aydoğdu, Murat, **Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti - Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

Ayışığı, Metin, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, Ankara, 1997.

Aytepe, Oğuz, “Milli Mücadelede Bilecik Görüşmesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 33-34, Kasım 2004,

Çetin, Nurten, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011.

Çulcu, Murat, **Hilafetin Kaldırılma Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası**, II, İstanbul, 1992.

Lütfi Fikri Bey’in Günlüğü, (Yayına Hazırlayan: Yücel Demirel), İstanbul, 1991.

Tolon, Ahmet Hurşit, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol**, Ankara, 2004.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, II, İstanbul, 1999.

Turan, Mustafa, **Millî Mücadele’de Siyasi Çözüm Arayışları**, Afyon, 1999.

II- Süreli Yayınlar

Alemdar

Dersaadet

İkdam

İleri

Peyam-1 Sabah

Vakit